

Om angsten:

eksistentielt og samtidsdiagnostisk

- et foredrag af Finn Janning, forfatter og filosof

"Jeg må koncentrere mig om at lave noget for at skabe mulighed for at jeg ikke behøver lave noget"
(Jørgen Leth, fra digtet 'Den Ægte Dovne')

I antropologien defineres overgangen fra dyr til menneske ofte ved fremstillingen og brugen af redskaber. Hermed opstår de første skridt af en organisering, der på længere sigt skal gøre det lettere at tilfredsstille vores behov. Men dette arbejde betyder samtidig en udskydelse af begæret...

Med angsten som tema er ærindet for filosofen og forfatteren Finn Janning ikke alene samtidsdiagnosen, men også – og i nødvendig forlængelse heraf – at påpege visse eksistentielle vilkår for det menneskelige liv.

Han indleder sit foredrag med at slå fast, at vi er blevet bange. Vi er blevet bange for at afvige og bange for dem, som afviger. Derfor tyer vi til alverdens selvhjælpsredskaber og terapiformer for netop alle sammen at komme ind på et fælles spor og et fælles mål.

Det er således ikke bare angsten i sig selv, der er problemet, men netop også de løsningsmuligheder, vi præsenteres for. Et boomende salg af selvhjælpsbøger har ikke skabt synlige forbedringer. Tværtimod.

Frihedsniveauer

Som for både Hamlet og hos Kierkegaard står angsten i stærk relation til friheden. Dette er dog ikke simpelt, og Finn Janning insisterer på nødvendigheden af at tale om to niveauer:

Det ene niveau er verden, hvor vi finder det eksistentielle subjekt. Som hos den tyske filosof Kant, er det her, vi finder begreberne om fornuft og autonomi. Hvad vi gør her, er i og for sig vores egen skyld – vi har jo valget. Vi er fornuftige autonome væsener. Netop i kantiansk ånd forudsætter dette dog, at vi er dannede. Da ikke alle er dannede, er ikke alle frie. Vi må også spørge til, hvad det vil sige at foretage et fornuftigt valg? I fornuftens etymologi ynder vi at starte ved det græske begreb *logos*. Fx hos Platon er dette dog væsentlig mere differentieret: Det bruges lige så vel som en dialog eller en samtale med sig selv. Romerne oversætter det til *ratio*, og der bliver dermed hurtigt tale om, at noget er mere fornuftigt end noget andet. Det medfører også, at noget er mere eller mindre rigtigt. Forestillingen om det frie valg begrænses derfor hurtigt af

fornuften, da alternativet til det fornuftige valg vil være ufornuftigt, endsige forkert. Størrelsen af mulighedsrummet for at træffe valg er allerede bestemt på forhånd. Fornuftens imperativ tvinger os i én retning.

Dette bringer os til det andet niveau, som er det før-individuelle. Vi må her spørge til de mekanismer og processer, vi påvirkes af i samfundet: lovgivning, normer, reklamer osv. Altså mekanismer, der spiller ind på dannelsen af individet. Den før-individuelle proces – processen, hvor vi hele tiden bliver til – sætter rammen for, hvad vi kan blive. Rummet bliver gradvist minimeret, hvilket betyder, at vi i realiteten ikke kan blive hvad som helst, og at frihed ikke kan betragtes som blot autonomi. Påvirket af blandt andre den franske filosof Gilles Deleuze konkluderer Finn Janning derfor, at frihed ikke handler om at træffe valg og fravalg, men om modstand og skabelse.

Modstanden kan tage mange former. Fra gadekampe til folk der skærer sig i håndledet, eller mere konstruktivt: gennem kunst og litteratur. Frihed som skabelse og modstand handler om at skabe nye mulighedsrum for sin egen eksistens – og andres.

Det skal understreges, at Finn Jannings ærinde ikke her er et opgør med Kant; vi kan sagtens kalde valget mellem to ting for frit, men dette er bare ikke hele sandheden. Pointen er netop, at dette valg står i lyset af det før-individuelle, hvor rammerne allerede er sat og derved spiller ind på tilblivelsesprocessen.

Vi står altså hele tiden i et eller andet forhold til det før-individuelle: I samfundets moralisme, der fortæller os, hvad vi skal gøre og ikke skal gøre, og på arbejdspladsen, som fortæller, hvordan vi bliver gode medarbejdere. Selv i kunsten, når en kunstner afkoder en eller anden kommerciel tilgang til, hvordan man skal male eller skrive.

Når eksempelvis Dan Brown nu har været heldig med at skrive en bog, kan man jo kopiere denne tilgang og skrive 20 nye bøger med salgspotentiale. Pointen er her, at dette ikke åbner for noget, skaber ikke noget nyt, skaber ikke mere virkelighed. Men at gøre dette, må netop være kunstens rolle (i sidste ende menneskets) – at åbne for en anden verden.

Hos den sydafrikanske forfatter Cuetze finder vi ifølge Finn Janning et af de smukkeste udtryk herfor: "Følelsen af at skrive fiktion er en af frihed, af uansvarlighed. Eller bedre: ansvarlighed rettet mod det, der endnu ikke er blevet til."

Prædikamentets vold

I filmen 'De Fem Benspænd' af Lars von Trier og Jørgen Leth, er det ideen, at Jørgen Leth under særlige udfordringer skal lave nogle af sine gamle film igen. Under optagelserne heraf ser man ham tydeligt desorienteret gå rundt på gangene på et hotel. Lige pludselig står han foran en dør og kan høre to, der elsker. Han går tættere på og lytter. Man hører en seng, der knirker og en stønnen. Han bliver stående lidt, inden han går videre. Scenen slutter. Der er ingen kommentarer. Ikke noget lille kækt grin. Intet behov for at forklare.

Kunsten kan netop åbne for nye rum, nye muligheder. Det ser vi her. Det aktiverer vores fantasi. Hvad hvis det var min kæreste? Var det to, som var utro? Eller i Leths ånd: Var det en gammel mand og en ung pige? Der er ingen dom, intet svar. Kun konstateringen af – i billederne – noget meget livsbekræftende. To mennesker, som elsker. Vi skal selv forestille os, hvad der rent faktisk sker. Det bliver ikke vulgært. Der åbnes for noget kommende...

I forhold til angsten er dette vigtigt, da angsten netop fremkommer, når fantasien til at forestille os noget andet er væk. Det gør, at vi er nødt til at lukke på noget allerede eksisterende, og her støtter vi os utroligt meget på, hvad andre folk har sagt, der virker, hvad de har sagt er rigtigt. Dette er ikke nødvendigvis et problem – vi har alle sammen været til forelæsninger, hvor tekster udlægges på en bestemt måde, men det vigtige er jo, at vi også selv har mod til at stå imod og hævde egen ret. Det er vi nødt til – også for at demonstrere, at autonomi-begrebet ikke er helt tomt.

Under sit ophold på Duke University studerede Finn Janning hos Frederick Jameson, som havde ekstremt mange bøger i sit hjem. Denne var på et tidspunkt blevet så træt af folk, der, når de havde læst en bog, genfortalte den ud fra det, der stod på bagsiden eller i de anerkendte anmeldelser. Til sidst rev han simpelthen både for- og bagside af alle sine bøger. Han ville ikke forpeste sit intellekt af de allerede givne opfattelser – han ville møde bøgerne rent! Det er oplagt så at spørge: Hvorfor ikke også møde mennesker rent – møde verden rent? Det kunne jo være, der var nogen, der ville noget, der havde noget at give.

Fantasi eller ensretning

Angsten står i forhold til fantasien, og fantasi skaber virkelighed. Men fantasien er nødt til at være tro mod virkeligheden, for kun på den måde kan den bruge den og forvandle den til noget andet. Fantasi handler derfor ikke bare om at udtænke utopiske verdener – det er verdener, som udspringer af det, som sker.

Det oplagte spørgsmål er nu, hvorfor der ikke er flere, der kæmper imod, når de fx synes deres chef er for undertrykkende? Svaret er dels, at vi i angsten finder tryghed i ikke at afvige fra fællesskabet. Der er en hel klar selvforstærkende, næsten hypnotisk, effekt i tanken om, at hvis de andre gør det, så er det nok rigtigt. Samtidig er der jo (desværre i denne sammenhæng) store organisatoriske fordele i ensretningen: Jo flere der kører i højre side af vejen, jo større en fordel er det også for mig at gøre det.

Retorikken vi finder på arbejdsmarkedet i dag, har en meget forførende karakter. Mantraet om kreativ og innovativ udvikling virker umiddelbart forførende på de ansatte, skønt resultatet sjældent bliver nogen af delene. Dette fordi den måde, der bliver tænkt på, altid er målorienteret, hvilket alt andet lige begrænser mulighedsbetingelserne. Der er mange, som har peget på, at man hæmmes af de mål, man sætter sig, da man ikke ser, hvad man passerer undervejs. Når stillinger bliver solgt på løfter om plads til personlig udvikling, fortrænges det, at denne udvikling til stadighed er en eksistentiel udsættelse – en sætten livet på standby. Når bare lige jeg har nået det her, så går jeg i gang med det, som virkelig er vigtigt. Det bliver en lang udsættelse, og qua at det er en udvikling, bliver man hele tiden fastholdt i sin mangelfuldhed. Man er altid allerede kun lige ved at nå det. Dette er prisen for den livslange læring i kommercielt regi.

Ideen om udvikling har bredt sig som en steppebrand. Vi skal hele tiden blive bedre. Bedre til at kommunikere. Dog ikke til at spørge, hvad vi skal putte ind i denne voksende kommunikationskalkule. Vi mærker ikke efter vores egen eksistens.

Vi skal her tænke på eksistens, som den Spinoza opererer med i sin etik: Fordi vi stræber efter noget, fordi vi vil noget – begærer noget, så er det godt. Der er tale om en eksistentiel uomgængelighed eller nødvendighed, idet man vil, stræber og begærer sin egen eksistens. Dette modsætter sig det, i realiteten, gængse godhedsparameter, hvor vores opfattelse af det gode genereres ud fra andres opfattelse heraf. Ideen om det gode bliver til i en blind konsensus, hvilket nødvendigvis er et eksistentielt kompromis.

Angsten på arbejdet

Som tidligere nævnt er angsten knyttet til vores frihedsforståelse. Dog er frihed og angst ikke nødvendigvis modsætninger. Vi bilder os ind, at vi er frie og kan træffe frie valg, hvilket vi i kraft af det før-individuelle niveau sjældent kan. Vi er opdraget sådan, og mange lukrerer på det. Når man i samfundsdebatter hører diskussioner om terrorrisiko osv., fremstår det fx klart, at vi har en ide om, at mere sikkerhed og tryghed sker på bekostning af friheden. Dette svarer imidlertid til forestillingen om, at der kun er ét eksistentielt rum for frihed, og at man ikke kan forestille sig at leve på en anden måde, men i så fald er man netop allerede ikke fri. Man opfatter frihed som noget statisk og ikke som modstand.

Arbejdet i dag bliver mere og mere immaterielt – vi går mod vidensarbejdet. Med denne overgang sker en delvis ophævelse af adskillelsen mellem arbejdet og det private. Dette har eksistentielle konsekvenser: Hvis man udvikler sig i retning af noget, man ikke bryder sig om på sit arbejde – fx bare måden hvorpå man taler. På den måde minimerer man sit eget mulighedsrum, hvilket genererer større ufrihed.

Angsten synes at operere i to former. Der er angsten for det ukendte (i Kierkegaardsk forstand) – at være bange for det, vi ikke ved, hvad er. Altså angsten for kaos. Hvad sker der, hvis vi kaster os ud i det? Vi ved det ikke, og derfor er det angst.

Samtidig er der angsten for, at vi netop ikke udvikler os, men stagnerer. Arbejdsmarkedet har derfor indrettet sig så genialt, at det har fået os til at tro, at det mest stabile er udvikling. At vi er nødt til hele tiden at være på – være forandringsvillige og dynamiske. Dette skaber forvirring og marked for selvhjælpsbøger: En eller anden har fået en åbenbaring, fordi han har roet i kajak, og så udgiver han en bog med 7 leveregler! Hvis den bliver et hit, genererer den en 8. leveregel, så vi også skal købe den næste bog: Vi skal lige have den sidste med, for ellers bliver vi jo ikke helt så topudviklet som ham, der har skrevet den.

Dem, som får lov at skrive sådanne bøger, er typisk nogen, der har haft succes inden for de områder, vi normalt finder fornuftige. De har opnået store præstationer i sporten eller erhvervslivet – altså områder, hvor succeskriterierne er simple. Det er oplagt her at spørge til, om det er de samme kriterier, der gælder for det gode liv? De simple leveregler bidrager til konsensusforestillingen om det gode og genererer mere ensretning. Det bliver de idealer, som styrer på arbejdsmarkedet, og vi vil dem gerne, fordi det giver status og magt at opnå

dem. På den måde underlægger vi os de midler, der er på arbejdsmarkedet: målstyring, effektivisering osv.

Som den franske filosof Rousseau sagde: "*Vi lægger vores egen frihed i lænker*".

Når vi så endelig er rodet ind i det, bliver vi nødt til at fortælle os selv, at det er frit – det er svært at stå op om morgenen med erkendelsen af, at vi ikke er frie. Vi opnår en selvforførende og odøs stemning omkring visse udviklingsterapier – vi er jo nødt til at fastholde illusionen. Dem, som ikke vil fastholde illusionen – dem, som nægter eller ytrer modstand – må forlade det gode fællesskab: De kan enten makke ret eller skabe endnu mere modstand, men den modstand bliver sværere og sværere at implementere, da der netop er flere og flere, som gør det andet. Det andet bliver derfor selvforstærkende og mere og mere forførende – det giver pote – det er dem, folk lytter til, det er dem, folk gerne vil have.

Vi ser, at flere folk fra erhvervslivet begynder at stille op i politik. Det er dem, vi vil lytte til. Er man noget i erhvervslivet, er man en succes. Men dette er jo netop en konklusion funderet på begrænsede kriterier, taget fra en anden kontekst. Kan vi forestille os, at Don Ø har et dårligt liv? At han græder?

Modsat kan vi forestille os et andet menneske, som gerne vil skrive, alene fordi han godt kan lide at skrive. Måske får han sine tekster udgivet, måske får han ikke. Hvis han ikke får, men til stadighed bare vil skrive, vil hans omgivelser begynde at spørge ind til ham og undre sig. Hvorfor bliver du ved? Man skal altså forklare sig, hvis man træder ud af det officielle rum, ud af konsensusforestillingen om det gode liv.

Angsten styrer altså i vores hang til konsensus. Vi er konfliktsky, men konsensus er befordrende. Men når angsten er gennemsyrende, mister vi modet til at skabe nye rum. Så er vi ikke frie.

Der kommer ingen udvikling, da rammerne er dikteret på forhånd og derved styrer vores råderum, eller den udvikling, som sker, har forudsigelige resultater.

Helbredelse

Hele denne situation åbner for en ny form for etik. Hvor moralen handler om, hvad der er rigtigt og forkert, kendetegnes denne etik ved ikke at kunne give nogen garanti. Den kommer til at handle om måden vi lever på, og hvad vi åbner for. Vi skal sætte vores eksistens på spil. Det ansvarlige er at bruge sin fantasi. Enhver ansvarlig handling kræver som minimum, at man kan forestille sig noget andet. Ansvarligheden forudsætter, at der er reelle muligheder, man kan sætte sig i forhold til. Etikken sætter noget på spil – vi er nødt til at gøre noget uden at vide, hvor det går hen. Den har ikke klare mål som coachingen, der siger, at hvis man når dette mål, får man et bedre liv. Men dette er bind for øjnene. Med mål bliver vi blinde for nye erkendelser.

Ved at underlægge os de vilkår vi inderst inde er utilfredse med, handler vi uansvarligt. Ikke bare over for os selv. Det hæmmer og spolerer modstanden og derfor også skaberkraften. Vi minimerer mulighedsbetingelserne for det kommende menneske.

Den eneste vej ud af angsten er derfor fantasien til at tænke anderledes og skabe modstand til de strukturer, der fastholder os i det urimelige.

Det er lektien fra Nietzsche, at fordi vi nedbryder et ideal, skal vi ikke nødvendigvis lave et nyt. Det handler om at skabe rummet – åbne for det og udvide det, tilføje noget. At lade sig mærke af det som er – at være åben i mødet med det som er – og ved hjælp af fantasien se, om man kan skabe noget lidt bedre, lidt mere givende. Vi kan ikke på forhånd definere det gode, men i situationen ved vi det. Det handler om at gøre sig værdig, om at gøre sig umage. Om at bevare en åbenhed i mødet med det, som ikke er os selv, det som vi ikke ved, hvad er. Således undgås enhver lukket og styrende moralisering. Erkendelsen er en gestus, der rækker det skønne eller smukke i livet videre. På den måde gøres betingelserne for næste generations muligheder løbende bedre, idet den grund, hvorfra de kan tænke og skabe, er blevet mere rummelig. Lad os tage et skridt ad gangen ind i det uvisse og prøve livet af.

Jeg elsker den, der vil skabe ud over sig selv og således gå til grunde.

'Således talte Zarathustra'